

Ruch Biblijny i Liturgiczny

Nr 2

ROK XL

1987

A R T Y K U Ł Y

Andre Lemaire

HISTORIA POCZĄTKÓW STAROŻYTNEGO IZRAELA: NOWE KIERUNKI BADAŃ

Okolo 15 lat temu wydawało się, że badania nad historią starożytnego Izraela doprowadziły do pewnego naukowego konsensu, który wiązał się z odkryciami archeologicznymi dokonanyymi od końca XIX wieku, szczególnie zaś z wykorzystaniem archiwów z Mari, z Nuzi, z Alalakh, z Ugarit i z El-Amarna. Liczne paralele z tekstami biblijnymi o tradycjach patriarchalnych zdawały się potwierdzać poglądy orientalistów takich, jak N. Glueck, W. P. Albright, J. Bright, K. A. Kitchen i R. de Vaux, którzy łączyli przybycie pierwszych przodków Izraela do Kanaanu z ruchem amoryckim w środkowym okresie epoki brązu, około XIX—XVIII wieku przed Chr. Najdoskonalszą syntezą takiej interpretacji historycznej jest monumentalne dzieło R. de Vaux zatytułowane *Starożytna historia Izraela, od początków do osiedlenia się w Kanaanie*¹. Jednak problematyka

* Streszczenie referatu wygłoszonego w dniu 12 października 1984 r. na posiedzeniu Komisji Orientalistycznej Oddziału Krakowskiego PAN. Przetłumaczył z francuskiego W. Rapak. Do druku przygotował Z. J. Kapera.

¹ *Histoire ancienne d'Israël, des origines à l'installation en Canaan*, Paris 1971; id., *Histoire ancienne d'Israël II, La période des Juges*, Paris 1973.

historii początków odżyła, co — jak zwierzył się R. de Vaux — wyczuł on na krótko przed swoją śmiercią, wydała od tamtego czasu² owoce i stworzyła nową perspektywę historyczną, która zdaje się zjednywać sobie coraz większą liczbę orientalistów³ w ostatnich latach.

Aby podjąć próbę zrozumienia tej zmiany perspektywy historycznej, winniśmy przypomnieć pokrótce podstawowe dane z historii początków izraelskich, a także trzy metody badań, które pozwalają ją objaśnić.

PROBLEM HISTORYCZNY

Jak każdy historyczny problem początków jakiegoś narodu, tak i historia początków starożytnego Izraela spowita jest mgłą. W rzeczywistości cały okres poprzedzający monarchię, to znaczy przed rokiem 1000 przed Chr., pozostaje niejasny, bo pierwsze teksty biblijne, choćby nawet niezbyt istotne, zostały prawdopodobnie zapisane dopiero w czasach Dawida i Salomona, podczas gdy, czyniąc wyjątek dla wzmianki o Izraelu na steli zwycięstwa faraona Merneptaha (ok. 1220 przed Chr.)⁴, nie posiadamy dla tego okresu żadnego świadectwa pozabiblijnego odnoszącego się do epoki premonarchicznej⁵. W wyniku tego, badania nad historią początków izraelskich dokonywać się będą przede wszystkim przy pomocy 3 metod pomocniczych: archeologicznej, socjologicznej i krytyki tradycji biblijnych.

² Można znaleźć wiele wskazówek bibliograficznych w: A. Lemaire, *Recherches actuelles sur les origines de l'ancien Israël*, „Journal asiatique” 270 (1982) 5—24; H. Cazelles, *Histoire politique d'Israël des origines à Alexandre le Grand*, Paris, 1982; N. P. Lemche, *Israel in the Period of the Judges* — *The Tribal League in Recent Research*, „Studia Theologica” 38 (1984) 1—28.

³ Odnotujemy jednak reakcję W. R. Wifalla, *The Tribes of Yahweh: A Synchronic Study with a Diachronic Title*, ZAW 95 (1983) 137—209 i V. Worschecha, *Abraham, eine sozialgeschichtliche Studie*, Frankfurt/M, 1983.

⁴ Por. H. Engel, *Die Siegesstele von Merneptah...*, „Biblica” 60 (1979) 373—399; G. Fecht, *Die Israelstele, Gestalt und Aussage* w: *Fontes atque Pontes, eine Festgabe für H. Brunner*, ed. M. Görg, Wiesbaden, 1983, 106—138; E. Hornung, *Die Israelstele des Merneptah*, w: *op. cit.*, 224—233.

⁵ Podkreślał to niedawno M. Liverani, *Le 'origini' d'Israele progetto irrealizzabile di ricerca etnogenetica*, „Rivista Biblica” 28 (1980) 9—31 i A. Malamat, *Die Frühgeschichte Israels — eine methodologische Studie*, „Theologische Zeitschrift” 39 (1983) 1—16; id., *The Proto-History of Israel: A Study in Method*, w: *The Word of the God Shall Go Forth, Essays ...* D. N. Freedman, Winona Lake, 1983, 303—313. Podczas gdy Liverani wyprowadza „prehistoryczny” charakter tego okresu, który należy badać tylko metodami właściwymi dla prehistorii, A. Malamat sądzi, że historyk winien podjąć, w mniejszym lub większym stopniu, koncepcję historiografii biblijnej. Ta ostatnia postawa jest krytykowana przez N. P. Lemchego, *On the Problem of Studying Israelite History. A propos A. Malamat's View of Historical Research*, BN 24 (1984) 94—124.

METODA ARCHEOLOGICZNA

Metoda archeologiczna stanowiła zasadniczą oś badań orientalistów w latach 1950—1970, w szczególności szkoły, którą można nazwać „amerykańską” — W. F. Albright⁶, G. E. Wright⁷, N. Glueck. Według tej szkoły, archeologia, a szczególnie paralele z tekstami z Mari, które ujawniają lud zachodniosemicki z początku drugiego tysiąclecia, pozwalały datować patriarchów hebrajskich na około XVIII w. przed Chr. Tego typu posłużenie się paralelami etnologicznymi jest dzisiaj uznawane za błąd metodologiczny, przypisanie całego zniszczenia miast kananejskich Jozuemu wydaje się błędnym uogólnieniem. W rzeczywistości taka koncepcja archeologii palestyńskiej została już odrzucona przez wielu orientalistów, zwłaszcza przez M. Northa, M. Weipperta i R. de Vaux. Ten ostatni zwrócił uwagę, że należało najpierw przestudiować odkrycia archeologiczne dla nich samych i uznać, iż część z nich wydawała się przeczyć tekstom biblijnym, jak było to szczególnie jasne w przypadku miasta Jerycha i rejonu Negew, gdzie nie wydaje się, by było jakiegokolwiek ufortyfikowane miasto kananejskie u schyłku późnego brązu.

Te uściślenia odnośnie do metody archeologicznej i sprzeczne odkrycia spowodowały rodzaj kryzysu w łonie szkoły Albrighta, zaś jego uczniowie specjalizujący się w archeologii palestyńskiej starają się dziś uwydatnić, że badania archeologiczne powinny być prowadzone dla nich samych, przy zastosowaniu metody właściwej tej nauce, a nie interpretowane wyłącznie w zależności od tekstów biblijnych⁸.

Obok zdystansowania się archeologii środkowego brązu od tradycji patriarchalnych, odnotować dziś można rozwój kierunku istotnego dla lepszego uchwycenia archeologicznego przejścia od końca późnego brązu do epoki żelaza I. Aż do dzisiaj poszukiwania skierowane były głównie na wielkie miasta kananejskie takie, jak Jerycho, Bejt-Szean, Megiddo, Hazor⁹. Poszukiwania tego typu prowadzone są jeszcze dzisiaj w Lachisz, Afek(?) i Dan; pozwoliły one stwierdzić, że data końca późnego brązu mogła się zmieniać i być różna dla każdego miejsca — począwszy od około połowy XIII w.

⁶ Por. W. F. Albright, *From the Patriarchs to Moses*, BA 36 (1973) 5—33.

⁷ Por. W. G. Dever, *Biblical Theology and Biblical Archeology: An Appreciation of G. E. Wright*, HThR 73 (1980) 1—15.

⁸ Por. W. G. Dever, *Archaeological and Biblical Studies: Retrospects and Prospects*, Evanston, 1974; id., *Archaeological Method in Israel: A Continuing Revolution*, BA 43 (1980) 40—48.

⁹ Por. Y. Yadin, *The Transition from a Semi-Nomad to a Sedentary Society in the Twelfth Century B. C. E.*, w: *Symposia celebrating the seventy-fifth anniversary of the founding of the American Schools of Oriental Research (1900—1975)*, ed. F. M. Cross, Cambridge, Mass. 1979, 57—68.

(Hazor) do XII w. (Lachisz)¹⁰. Przede wszystkim jednak starano się lepiej poznać obiekty z początkowego żelaza, czyli w przeważającej liczbie gospodarstwa rolne, nieufortyfikowane osiedla¹¹ i miejsca kultu pod odkrytym niebem. W ten właśnie sposób prowadzono powierzchniowe poszukiwania ostatnio w Cisjordanii¹² i w Transjordanii¹³, tak też odkryto osiedla Tell Masos¹⁴ (na wschód od Beer-Szeba), Izbet Sartah¹⁵ (niedaleko Afek), Giloh¹⁶ (na południowy zachód od Jerozolimy), miejsca kultu na północ od Tell el Far'ah¹⁷ i, ostatnio, na górze Ebal¹⁸.

Wszystkie te prace wykopaliskowe prowadzone w niewielkich osiedlach zdają się wyjaśniać pewną liczbę faktów pozwalających zrozumieć początki izraelskie:

1 — Kontrola, przynajmniej nominalna, Egiptu nad cywilizacją kanańską miała miejsce przez pewien czas po roku 1200¹⁹.

2 — Obok izraelskich, także teksty egipskie i archeologia każą przyznać istotne miejsce „Ludom morskim”, a szczególnie Filistynom. To

¹⁰ Por. P. Beck — M. Kochavi, *The Egyptian Governor's Palace at Aphek*, „Qadmoniot” 16 (1983) 47—51; D. Ussishkin, *Excavations at Tel Lachish 1978—1983, Second Preliminary Report*, Tel Aviv 10 (1982) 97—175, zwł. 168—190.

¹¹ Por. także J. Portugali, (*Arim, Bamot, Migrashim and Haserim: the Spatial Organization of Eretz-Israel in the 12th—10th Centuries B.C.E. according to the Bible*, w: A. J. Brawer Memorial Volume, „Eretz-Israel” 17 (1984) p. 282—290.

¹² Por. M. Kochavi, *Judaea, Samaria and the Golan, Archaeological Survey 1967—1968*, Jerusalem, 1972; I. Finkelstein, *The Izbet Sartah Excavations and the Israelite Settlement in the Hill Country*, (dysertacja, Tel Aviv 1983).

¹³ Por. S. Mittmann, *Beiträge zur Siedlungs — und Territorialgeschichte des nördlichen Ostjordanlandes*, Wiesbaden, 1970; M. Ibrahim — J. A. Sauer — K. Yassine, *The East Jordan Valley Survey*, 1975, BASOR 222 (1976) 41—66; B. MacDonald, *The Wadi el-Hāsā Survey, 1979: A Preliminary Report*, ADAJ 24 (1980) 169—183; id., BASOR 245 (1982) 35—52; id., w: *Midian, Moab and Edom*, ed. J. A. Sawyer, — D. J. A. Clines, Sheffield, 1983, 18—28.

¹⁴ Por. V. Fritz, *Die kulturhistorische Bedeutung der früheisenzeitlichen Siedlung auf der Hirbet el Mšāš und das Problem der Landnahme*, ZDPV 96 (1980) 121—135; id., *The Israel 'Conquest' in the Light of Recent Excavations at Khirbet el-Meshāsh*, BASOR 241 (1981) 61—73.

¹⁵ Por. I. Finkelstein, *op. cit.*

¹⁶ Por. A. Mazar, *Giloh: An Early Israelite Settlement Site near Jerusalem*, IER 31 (1981) 1—36.

¹⁷ A. Mazar, *The 'Bull Site' — An Iron Age I Open Cult Place*, BASOR 247 (1982) 27—42.

¹⁸ A. Zertal, *Mount Ebal*, IEJ 34 (1984) 55.

¹⁹ Por. J. M. Weinstein, *The Egyptian Empire in Palestine: A Reassessment*, BASOR 241 (1981) 1—28; por. także N. Na'aman, *Economic Aspects of the Egyptian Occupation of Canaan*, IEJ 31 (1981) 172—185; R. Gonen, *Urban Canaan in the Late Bronze Age Period*, BASOR 253 (1984) 61—73.

prawdopodobnie im należy przypisać zniszczenie kananejskich miast Aszdod²⁰ i Lachisz²¹.

3 — Wykopaliska w Negew wykazują, że po jakiejś okupacji we wczesnym i środkowym brązie, osiedla zostają ponownie zajęte dopiero na początku żelaza I lub, najwcześnie², pod koniec późnego brązu, czyli około XIII—XII wieku przed Chr. Trudno więc przesunąć tradycje patriarchalne związane z Abrahamem i Izaakiem przed ten okres²².

4 — Prace powierzchniowe prowadzone w Cisjordanii dowiodły, że środkowy rejon gór i wzgórz był bardzo słabo zaludniony pod koniec późnego brązu, natomiast osiedlanie się w tym rejonie przybiera na sile w epoce żelaza I²³, co zdaje się wskazywać na „kolonizację” tego rejonu.

Wyniki osiągnięte za pomocą metody archeologicznej w ostatnich latach zdają się łączyć w harmonijną całość, przynajmniej częściowo, z rezultatami metody socjologicznej.

METODA SOCJOLOGICZNA

To ostatnie podejście, zaproponowane najpierw przez G. Mendenhalla, zostało rozwinięte przez prace C. H. J. de Geusa, M. B. Rowtona, a zwłaszcza N. K. Gottwalda, którego duża książka: *The Tribes of Yahweh: A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250—1000 B. C.* stanowi syntezę najbardziej reprezentatywną²⁴. Przy takim podejściu, narodziny Izraela są w największej mierze wynikiem socjologicznej przemiany społeczeństwa palestyńskiego, które miałyby przejść od społeczeństwa kananejskiego, miejskiego, posiadającego władzę państwową, w dużym stopniu zhierarchizowanego i kontrolowanego przez Egipt, do społeczeństwa rozczłonkowanego, egalitarnego, dokonującego powrotu do ziemi, eksploatującego lasy i porzucone ziemie. Według N. K. Gottwalda, biblijnej tradycji podboju Kanaanu

²⁰ Por. M. Dothan, *Ashdod at the End the Late Bronze Age and the Beginning of the Iron Age*, w: *Symposia*, 1979, 125—134.

²¹ Por. O. Tufnell, *Lachish III*, London, 1953, 51—52; A. Lemaire, *JA* 270 (1982) 10.

²² Por. Y. Aharoni, *Le Néguev, l'histoire d'Abraham à Josué*, „Bible et Terre Sainte” 174 (1975) 4—19 (= *Nothing Early and Nothing Late: Re-Writing Israel's Conquest*, *BA* 39, 1796, 55—76); S. Loffreda, *L'insediamento israelitico nel Neguev alla luce dei recenti scavi*, „Bibbia e Oriente” 126, (1980) 254—263.

²³ Por. B. Mazar, *The Early Israelite Settlement in the Hill Country*, *BASOR* 241 (1981) 75—85.

²⁴ Por. także, ostatnio, artykuły: J. M. Halligana, W. H. Stiebinga, N. K. Gottwalda i M. L. Chanoy'ego, jak też krytyki G. E. Mendenhalla w: *Palestine in Transition, the Emergence of Ancient Israel*, Sheffield, 1983; C. Meyers, *Of Seasons and Soldiers: A Typological Appraisal of the Premonarchic Tribes of Galilee*, *BASOR* 252 (1983) 47—59.

przez Jozuego nie odpowiadała więc, jak to niekiedy przedstawiano, opozycja osiadły/koczowniczy, lecz raczej społeczna i polityczna rewolucja, która się dokonała wraz z przybyciem byłych niewolników, którzy uszli z Egiptu²⁵.

Położenie akcentu na aspekt socjologiczny, ekonomiczny i polityczny pozwala na odtworzenie początków izraelskich w obrębie historycznego ruchu poświadczanego w zadowalający sposób przez teksty pisane pismem klinowym z II tysiąclecia: w obrębie ruchu *Habiru*. Ostatnie badania asyriologiczne rzeczywiście wykazały, że termin *Habiru* oznaczał, najczęściej pejoratywnie, socjologiczną grupę z marginesu i często w opozycji do społeczeństwa ujętego w ramy państwowe²⁶. Najstarsze przypadki użycia słowa *ibrī*²⁷ zdają się potwierdzać tę pejoratywną konotację socjologiczną, która łączy początki narodu hebrajskiego z ruchem *Habiru*²⁸.

Wreszcie metoda socjologiczna wyraźnie unaocznia społeczne następstwa wiary w Jahwe i w ten sposób pozwala lepiej zrozumieć jak pojawienie się niewielkiej grupy, lecz posiadającej dynamiczną ideologię²⁹, mogło spowodować powstanie związku szczepów i plemion przyjmujących wiarę w jednego i tego samego Boga, która to wiara wiąże się z pewnymi podstawowymi regułami życia społecznego (por. Dekalog)³⁰.

Jednak jeśli metoda socjologiczna objaśnia historię³¹, sama jedna nie wystarcza do pisania historii. Nawet jeśli to, co Biblia przedstawia

²⁵ Por. J. Sapin, *La Géographie humaine de la Syrie-Palestine au deuxième millénaire avant J.-C. comme voie de recherche historique*, JESHO 25 (1982) 1—49, 113—186.

²⁶ Por. J. Bottero, *Habiru*, RLA IV, 1, 1972, 14—27; M. Liverani, *Farsi Habiru*, „Vicino Oriente” 2 (1979) 65—77; J. Bottero, *Entre nomades et sédentaires: les Habiru*, w: *Dialogues d'histoire ancienne* (Besançon) 6 (1980) 201—213; id., *Papers of the 30th International Congress of Orientalists, Mexico City, 1976... Seminar Nomads and Sedentary People*, ed. J. S. Castillo, Mexico City, 1981, 89—107.

²⁷ Książka O. Loretza, *Habiru-Hebräer* (BZAW 160), Berlin 1984, bardzo dobrze zresztą udokumentowana, niestety chce umieścić a priori wszystkie wzmianki o *ibrī* po Wygnaniu, podczas gdy tablica ze strony 91 pozwala natomiast dostrzec, że słowo to jest charakterystyczne dla starożytniej warstwy Pięcioksięgu i dla 1 Księgi Samuela. Tak więc trudno jest utrzymać ten negatywny wniosek historyczny.

²⁸ Por. R. G. Boling, *Joshua*, Garden City, 1982, 83; F. A. Spina, *Israelites as gērīm*, 'Sojourners' in *Social and Historical Context*, w: *Essays...* D. N. Freedman, 1983, 321—335.

²⁹ Por. C. Meyers, *art. cit.*; C. Schäfer-Lichtenberger, *Stadt und Eidgenossenschaft im A. T.* (BZAW 156), Berlin, 1983.

³⁰ Na temat historii Dekalogu i jego pierwotnej możliwej formy por. A. Lemaire, *Le Décalogue: essai d'histoire de la rédaction*, w: *Mélanges ... H. Cazelles* (AOAT 212), Neukirchen, 1981, 259—295.

³¹ Por. E. Otto, *Sozialgeschichte Israels. Probleme und Perspektiven*, BN 15 (1981) 87—92; N. P. Lemche, *On Sociology and the History of Israel*, BN 21 (1983) 48—58; E. Otto, *Historisches Geschehen — Überlieferung — Erklärungsmodell...*, BN 23 (1984) 63—80.

jako „podbicie”, w części chociaż było³² społeczną i polityczną rewolucją, zadaniem historyka jest szczegółowe opisanie wydarzeń i etapów, które znaczyły tę szczególną rewolucję. W tym celu winien on zwrócić się ku tradycjom biblijnym.

KRYTYKA TRADYCJI BIBLIJNYCH DOTYCZĄCYCH POCZĄTKÓW IZRAELSKICH

Badanie najstarszych tradycji biblijnych pozwala dostrzec 3 istotne aspekty:

1 — Zgodnie z zasadą eponimatu los lub historia jakiegoś szczepu lub jakiegoś plemienia jest przedstawiana w formie historii jednostkowej.

2 — Każda tradycja patriarchalna jest na początku związana z jakimś określonym horyzontem geograficznym (*Ortsgebundenheit*)³³.

3 — Stara i dobrze poświadczona tradycja, która jest przeciwna poglądom ideologicznym spisującego lub spisujących ją redaktorów w epoce królewskiej, ma duże szanse na stanie się epoką historyczną.

Po wcześniejszych badaniach R. de Vaux dotyczących późnego, bo około roku 1000, przyłączenia się pokoleń Judy i Symeona do ogółu izraelskiego, właśnie krytyczne badanie starych tradycji patriarchalnych, łącznie z badaniami topografii historycznej w oparciu o dane z ostraków z Samarii³⁴, pozwoliło nam na dokładniejsze rozróżnienie dwu początkowych grup synów Izraela³⁵ i synów Jakuba³⁶ jak i na ustalenie ich terytorium osiedlenia i ich miejsca pochodzenia. W świetle tych badań wydaje nam się możliwe nakreślenie historii początków izraelskich.

W STRONĘ NOWEJ SYNTEZY

Schematycznie można przedstawić następującą syntezę chronologiczną:

1 — W XIV—XIII wieku następuje powolna dezintegracja społec-

³² Archeologia i tradycja biblijna dowodzą, że przynajmniej część ludności pochodziła skądinąd, bądź na drodze inwazji, bądź przenikania, bądź podboju, por. B. S. J. Isserlin, *The Israelite Conquest of Canaan: A Comparative Review of the Arguments Applicable*, PEQ 115 (1983) 85—94.

³³ Por. H. Donner, *op. cit.*, 74.

³⁴ Cf. A. Lemaire, *Le 'Pays de Hépher' et les 'filles de Zelophehad' à la lumière des ostraca de Samarie*, „Semitica” 22 (1972) 13—30; id., *Inscriptions hébraïques. I. Les ostraca*, Paris, 1977, 283—286.

³⁵ A. Lemaire, *Asriel, šr'l et l'origine de la confédération israélite*, VT 23 (1973) 239—243; id., *op. cit.*, 287—289.

³⁶ Por. A. Lemaire, *Les Bené Jacob*, RB 85 (1978) 321—337; id., *Galaad et Makir*, VT 31 (1981) 39—61; id., *La Haute Mésopotamie et l'origine des Bené Jacob*, VT 34 (1984) 95—101.

czeństwa kananejskiego, podczas gdy *Habiru*, poświadczeni przez listy z el-Amarna na północy i w środkowej części Cisjordanii, zwłaszcza w rejonie Sychem, i Shosu z tekstów egipskich³⁷ na południu, nabierają coraz większego znaczenia.

2 — W pierwszej połowie XIII wieku Aramejczycy z rejonu Haran, Nahur i Turah uciekają z górnej Mezopotamii napadniętej przez armie asyryjskie Adadnirariego I i Salmanassara I (około 1275). Po przejściu środkowej części doliny Jordanu koło Penuel i Sukkot, grupa Jakuba osiedla się na północny-wschód od Sychem.

3 — W tym samym czasie, za Ramzesa II (między 1290—1224), grupa *Shosu* opuszcza Egipt, a dokładniej wschodnią granicę delty Nilu, i pod wodzą Mojżesza koczuje wokół Kadesz-Barnea, gdzie organizuje się i przyjmuje wiarę w Jahwe przed przejściem do Transjordanii. Przechodzi ona następnie dolną część doliny Jordanu i wchodzi do Cisjordanii; na „górze Efraima”, pod wodzą Jozuego, gromadzi się wokół sanktuarium Szilo i szczepu Asriela/Izraela, od którego pochodzi nazwa tej grupy.

4 — Tetrapolis gabaonickie (Gibeon/Gabaon) odwołuje się do synów Izraela, uznając się za ich wasala poprzez zawarty pakt. Przymierze to pozwala powstrzymać armię kananejską na zboczu Bet-Choronu (por. Joz 10); to najprawdopodobniej w tym okresie należy umieścić wzmiankę o Izraelu na steli faraona Merneptaha (oko. 1220) prawdopodobnie w następstwie egipskiej ekspedycji, która zdobyła Gazer, ok. 15 km na zachód od Bet-Choron.

5 — Synowie Izraela, którzy pochodzili z Egiptu, rozprzestrzeniają się na północy aż do okolic Sychem, gdzie napotykają synów Jakuba pochodzenia aramejskiego. Spotkanie to (por. Joz 24) doprowadza do przymierza i do połączenia obu grup. Jahwe uznany zostaje za jedyne opiekuńcze bóstwo tego związku (pod koniec XIII wieku).

6 — Związek ten powoli rozprzestrzenia się:

— na północy, na grupę *Habiru* z Galilei (Neftali, Zebulon), która po zbuntowaniu się przeciw królowi kananejskiemu z Hazoru (Joz 11) odwołała się do zgromadzenia izraelskiego przeciw Siserze, przypuszczalnie jednemu z przywódców „Ludów morskich” (Joz 4—5);

— na wschodzie, na dolną część doliny Jabboku (Makîr) i na ziemię Gilead, które utworzą wkrótce, pod przywództwem Gedeona i szczepu Abiezera, przyszłe pokolenie Manassego;

— na południu, na szczepy, które organizując się tworzą pokolenie synów Jamina, to znaczy na „południowców”;

7 — „Ludy morskie”, szczególnie Filistyni, przebywający na wybrzeżu palestyńskim na początku XII wieku stają się coraz bardziej

³⁷ O nazwach *Shosu/Habiru* w zależności od tradycji literackiej, por. N. Na'aman, *The Town of Ibirta and the Relations of the (Apiru and the Shosu*, „Göttinger Miszellen” 57 (1982) 27—33.

groźne i pokonują grupę izraelską pod Eben-Ezer niedaleko Afeku (1 Sm 4, 1—2). Wobec zagrożenia filistyńskiego pokolenia decydują się na wybór króla, aby prowadził wojnę: Saul.

8 — Wraz ze śmiercią Saula w bitwie pod Gilboa, Dawid, kondotier na służbie Filistynów, uznaje się królem w Hebron nad Judą i Symeonem, a jakiś czas potem także nad pokoleniem Izraela (ok. roku 1000), w ten sposób łącząc politycznie pokolenie Judy i Symeona (południe) z pokoleniem Izraela (północ).

Paryż (CNRS)

ANDRÉ LEMAIRE

Andre Lemaire

ARAMEJSKA INSKRYPCJA WRÓZBITY BALAAMA SYNA BEORA

Inskrypcje w gipsie odkryte w marcu 1967 roku na tellu w Deir (Alla) (Jordania) w środkowej części doliny Jordanu, które ujrzały światło dzienne dzięki holenderskiej ekspedycji prowadzonej przez H. J. Frankena, wzbudziły duże zainteresowanie semitystów i bibliistów. Mimo że odkrycie to potwierdzało wzmiankę o „wróźbicie Balaamie synu Beora”, dobrze znaną z tradycji biblijnej (Lb 22—24), to *editio princeps* J. Hoftijzera i G. Van der Kooija¹ ujawniło także, że inskrypcja jest bardzo fragmentaryczna i przedstawia tak wiele trudności w odczytaniu, iż interpretacja jej zdawała się na zawsze skazana na niepewność i niejasność.

Mimo tych trudności i niepewności, po różnych naszych badaniach, które uzupełniły niedawne analizy tych inskrypcji, dziś przechowywanych w Muzeum Archeologicznym w Ammanie², a także przy uwzględnieniu różnych opracowań i komentarzy, które pojawiły się po *editio princeps*³, wydaje nam się możliwe wyjaśnienie pewnych aspektów tej tak trudnej i tajemniczej inskrypcji.

* Streszczenie referatu wygłoszonego w dniu 10 października 1984 roku na posiedzeniu Komisji Orientalistycznej Oddziału Krakowskiego PAN. Przełożył W. Rapak. Do druku przygotował Z. J. Kapera.

¹ *Aramaic Texts from Deir (Alla)*, Leiden, 1976.

² Wyrażamy naszą wdzięczność dr A. Hadidi, dyrektorowi Jordańskiego Departamentu Starożytności, jak i F. Zayadine, zastępcy dyrektora oraz pani dyrektor Muzeum Archeologicznego w Ammanie, którzy w wielkim stopniu ułatwili te badania.

³ Por. zwłaszcza A. Caquot — A. Lemaire, *Les textes araméens de Deir (Alla)*, „Syria” 54 (1977) 189—208; J. A. Fitzmyer, CBQ 40 (1978) 93—95; H. P. Müller, *Einige alttestamentliche Probleme zur*